

Η ΕΙΡΩΝΕΙΑ ΣΤΟΝ ΚΑΒΑΦΗ

Ἡ ἀγαπητὴ μου Ἀλεξανδρινὴ Τέχνη θὰ μοῦ ἐπιτρέψει, πιστεύω, λίγα λόγια, — ἅς ποῦμε λίγα σχόλια — πάνω στὴν ὁμιλία τοῦ κ. Φώτου Γιοφύλλη μὲ θέμα τὸ χιοῦμορ τοῦ Καβάφη, ποὺ δημοσιεύθηκε στὸ προπερασμένο της τεῦχος. Δὲν πρόκειται ἄλλως τε γιὰ κριτική, οὔτε γιὰ ἀντικριτική· ἀπλῶς, τὰ σημεῖα ποὺ ἀγγίζει στὸ ἄρθρο του ὁ κ. Γιοφύλλης εἶναι τόσο ἐνδιαφέροντα, καθὼς καὶ ὁ τρόπος ποὺ τὰ ἐρμηνεύει, ὥστε στὸν ἀναγνώστη κινοῦν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ μιλήσει κι' αὐτός, καὶ θὰ ἦταν μάλιστα κρῖμα ἂν συνέβαινε τὸ ἀντίθετο.

Σὲ τί τάχα διαφωνοῦμε μὲ τὸν κ. Γιοφύλλη;

Ὅτι ὁ Καβάφης ἔχει δυὸ ὄψεις — τὴ σοβαρὴ, τὴν ἐπίσημη, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀντίθετή της — εἶναι πρᾶγμα ὀλοφάνερο κι' ἀναμφισβήτητο. Δὲ διαφωνοῦμε λοιπὸν σ' αὐτό, κάθε ἄλλο! Διαφωνοῦμε μόνο σὲ τοῦτο: ἂν αὐτὴ ἢ ἀντίθετη πλευρὰ μπορεῖ νὰ ὀνομάζεται «χιοῦμορ», ἢ ἂν θὰ ἦταν προτιμότερο νὰ ὀνομάζεται μὲ ἄλλη λέξη, εἴτε μὲ ἄλλες λέξεις. Ἐνα αὐτό. — Διαφωνοῦμε ἐπίσης καὶ σὲ κάτι ἄλλο: πολλὰ ἀπὸ τὰ δοκουμενὰ ποὺ ἀναφέρονται στὸ ἄρθρο τοῦ κ. Γιοφύλλη, δὲν εἶναι δοκουμενὰ χιομοριστικὰ θαρρῶ· ἀλλὰ μερικὰ θᾶπρεπε νὰ ὀνομαστοῦν μὲ τὸ ἄλλο ἐκεῖνο, ὄνομα, — θὰ τὸ βροῦμε, — καὶ μερικὰ πάλι θᾶπρεπε νὰ βγοῦν ἔξω ἀπὸ κάθε ἔννοια κωμικοῦ ἢ γελοίου, γιὰτὶ μοῦ φαίνονται γραμμένα μὲ πολλὴ σοβαρότητα καὶ δύναμη.

Ἄς τὰ ποῦμε μὲ τὴ σειρά.

Ἄν διαβάσει κανεὶς, ὅλο τὸ ἄρθρο τοῦ κ. Γιοφύλλη, θὰ ἰδεῖ ὅτι, γιὰ νὰ χαρακτηρίσει μιὰ ὠρισμένη, — κι' ἐκτεταμένη, — κατηγορία ποιημάτων τοῦ Καβάφη, μεταχειρίζεται ἐν πρώτοις τὴ λέξι «χιοῦμορ», κατόπιν ὅμως καὶ αὐτὴν καὶ πολλὰς ἄλλες, — εἰρωνεία, σάτιρα, σατιρισμός, χλεύη, — ὡσὰν νὰ ἦταν συνώνυμες, ὡσὰν νὰ ἔλεγαν ὅλες περίπου τὸ ἴδιο πρᾶγμα.

Δὲν εἶναι, νομίζω, σωστό. Τὴν ποίηση τοῦ Καβάφη χαρακτηρίζει ἄκρα λεπτολογία· φαντάζεται λοιπὸν κανεὶς πόσο διπλασίως λεπτόλογοι καὶ ὀξυδερεκεῖς πρέπει νὰ εἶναι οἱ κριτικοὶ της. Καὶ ἀφοῦ ἀπὸ τὴ γλῶσσα μας λείπει ἀκόμη ἓνα λεξικὸ συνωνύμων, ὅλος αὐτός ὁ κόπος πέφτει στὸν κριτικό.

Ὅμολογουμένως, ἐδῶ τὸ ξεχώρισμα τῶν ἐννοιῶν δὲν

εἶναι καὶ πολὺ δύσκολο πρᾶγμα, ἀρκεῖ νᾶχει κανεὶς τὴ διάθεσιν νὰ τὸ κάμει καὶ νὰ τὸ θεωρεῖ ἀναγκαῖο.

Κάθε τι, πού δὲν εἶναι γραμμένο στὰ σοβαρά, ἐπεκράτησε νὰ τ' ὀνομάζωμε σάτιρα. Στὴν εὐρεία τῆς ἔννοια, αὐτὴ περιλαμβάνει καὶ ὅλες τὶς ἄλλες, τὴν εἰρωνεία, τὸ χιοῦμο, τὸ «πνεῦμα»... Θὰ ἦταν λοιπὸν πιὸ σωστὸ ἂν τὴ γενικώτερη αὐτὴ λέξι ἐδιάλεγε γιὰ τίτλο τοῦ ἄρθρου του ὁ κριτικός, καὶ ἂν αὐτὴ ἐχρησιμοποιοῦσε γιὰ ν' ἀντικαθιστᾶ τὶς ἄλλες.

Ἡ σάτιρα πάλι, στὴ στενὴ τῆς ἔννοια, εἶναι τὸ σατιρικὸ ἐκεῖνο εἶδος πού ἐδέθηκε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Ἰουβενάλη (γιατὶ ὄχι καὶ τοῦ Ἀριστοφάνη;) καὶ σημαίνει τὴν εἰρωνεία πού γίνεται μὲ βιαιότητα καὶ πάθος, γυμνὴ, σκληρὴ καὶ ὑπερβολικὴ, μὲ τὸν ἀπώτερο σκοπὸ νὰ διορθώσει, ἢ τοῦλάχιστον νὰ μαστιγώσει ἓνα φαινόμενο, καὶ πρὸ πάντων φαινόμενο κοινωνικόν.

Ἄλλ' ἔπειτα ἔχομε τὴν εἰρωνεία. Αὐτὴ πάλι εἶναι μερικώτερο πρᾶγμα, διαφορητικόν. Αὐτὴ ἐδέθηκε μὲ τ' ὄνομα τοῦ Σωκράτη (σωκρατικὴ) καὶ ἐξ ἄλλου μὲ τῶν τραγικῶν (τραγικὴ). Ἡ Σωκρατικὴ εἰρωνεία ἔχει κι' αὐτὴ βέβαια σκοπὸ διδακτικόν· ἀλλὰ εἶναι μετριοφρονέστερη καὶ μετριοπαθέστερη ἀπὸ τὴ σάτιρα: ἐπὶ τέλους, βρίσκει καὶ κάποιαν ἀξία στὸ θέμα πού προσέχει, τὴν ἀξία τοῦ κωμικοῦ, τὴν πηγὴ τοῦ γέλοιου. Εἶναι πιὸ εὐπροσπῆς, κ' ἐξ ἄλλου πιὸ φιλοσοφημένη, παρὰ ἡ σάτιρα· κ' ἐξ αἰτίας μάλιστα τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑπάρχει κ' ἡ μετριοπάθειά της. — Ὅσο γιὰ τὴν τραγικὴν εἰρωνεία, αὐτὴ εἶναι ἄλλο πρᾶγμα. Ὑπάρχει κι' αὐτὴ στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη· ἀλλ' ὁ σκοπὸς αὐτοῦ τοῦ σημειώματος δὲν εἶναι παρὰ νὰ περιορισθεῖ ἀποκλειστικὰ στὸ ἄρθρο καὶ ἐπὶ τὰ δοκουμενὰ τοῦ κ. Γιοφύλλη, καὶ θὰ πηγαίναμε πολὺ μακρὰ ἂν ἠθέλαμε ἀσχοληθεῖ καὶ μ' αὐτὸ τὸ θέμα, πού προτιμοῦμε ν' ἀναπτύξωμε μὲ ἄλλην εὐκαιρία.

Ἐπειτα, ἔχομε τὸ «χιοῦμο». Ἐνὴ λέξι, ξένη ψυχικὴ διάθεσις. «Τὸ χιοῦμο, — αὐτὸ τὸ παιδί τῆς μελαγχολίας», ἔλεγε κάποτε ὁ κ. Ζ. Παπαντωνίου, μιλώντας στὸν «Παρνασσὸ» γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη. Λοιπόν, ἅς πούμε πὼς καὶ τὸ χιοῦμο αἰσθητοποιήθηκε γιὰ μᾶς στὸν Παπαδιαμάντη, — ἀφοῦ δὲν ὑπῆρξε καὶ δὲν ὀνομάσθηκε στὴν ἀρχαιότητα. Μὰ τὸ χιοῦμο δὲν εἶναι εἰρωνεία, οὔτε σάτιρα! Αὐτὸ δά, τὸ χιοῦμο, δύσκολα καταλαβαίνει ἂν ἔχει καὶ τὸν ἐλάχιστον διδακτικὸν σκοπόν. Νὰ μαστιγώσει, νὰ ἐκδικηθῆ, νὰ διδάξῃ τὸ χιοῦμο; ὄχι, φαίνεται ἀπίστευτο! Αὐτὸ

εἶναι ἓνα παιγνίδι, μιὰ «φιλολογία» τῆς σάτιρας, ἓνα ἄκακὸ παιδί, ξέρω κ' ἐγώ, μιὰ μελαγχολικὴ ποίηση τῆς καθημερινῆς ζωῆς, κ' ἂν ἔχει κάποιον ἴχνος εἰρωνείας, ἢ εἰρωνεία του στρέφεται καθολικὰ στὰ ὑψηλότερα σημεῖα, στὴ μοῖρα, στὴν ἀνάγκη, στὴν ἐφήμερη διάρκειά τῶν πραγμάτων, στὸ θάνατο. . .

Τέλος, ἔχομε τὸ «πνεῦμα». Αὐτὸ πιά εἶναι μιὰ γυμναστικὴ τοῦ λογικοῦ, ἓνα ὅλως διόλου ἄσκοπο πρᾶγμα, ἂν μὴ κάπως κοσμικόν, μιὰ ματαιοδοξία· κ' ἐπειδὴ στὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη δὲν ὑπάρχει καθόλου «πνεῦμα», εἶναι περιττὸ νὰ ποῦμε καὶ πιο πολλὰ γι' αὐτό. Αὐτά, ὅσο γιὰ τὴ διαφωνία μας μὲ τὸ πρῶτο σημεῖο τῆς κριτικῆς τοῦ κ. Γιοφύλλη.

Τώρα, ἄς ἔρθωμε στὸ δεύτερο.

Αὐτὰ ὅλα—σάτιρα, εἰρωνεία, χιοῦμορ,—ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη; καὶ πῶς θὰ διακρίνωμε τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο; καὶ σὲ ποιά ἀπὸ τὰ ποιήματα ποὺ παραθέτει ὁ κ. Γιοφύλλης βρίσκεται καθ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κωμικοῦ;

Λοιπόν, κ' αὐτὸ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ τὸ βροῦμε. Νὰ ἐξετάσωμε πρῶτα γενικὰ τὸ πρᾶγμα, κ' ὕστερα νὰ πάρωμε τὰ ποιήματα ἓνα πρὸς ἓνα.

Ἄς δοῦμε πρῶτα-πρῶτα τὸν χαρακτήρα τοῦ ἔργου τοῦ ποιητοῦ. Λοιπόν, εἶν' ἓνας χαρακτήρας καταφατικός. Νομίζω πὼς ὁ κριτικὸς ποὺ θὰ ἐφантаζόταν τὸν ποιητὴ σὰν ἓνα εἰρώνα, πλανώμενον ἄσκοπα καὶ ἀμέθοδα μέσα στὴ ζωὴ, μέσα στὸ παρελθόν, μέσα στὴν ἱστορία, κ' ἔτοιμον νὰ σατιρίσῃ κάθε φορὰ ἓνα μεμονωμένο φαινόμενο ἢ ἄτομο, καὶ νὰ τὸ σατιρίσῃ μόνο γιατί ἔτυχε αὐτὸς ὁ ποιητῆς νᾶχη τὸ χάρισμα νὰ διακρίνη τὴν κωμικὴ πλευρὰ τῶν πραγμάτων, καὶ μόνο γι' αὐτό, — νομίζω πὼς ὁ κριτικὸς ποὺ θὰ ἐσκεπτόταν ἔτσι, θᾶχε ἀπατηθῆ. Περισσότερο κοντὰ στὴν ἀλήθεια θὰ ἦταν ἄλλος κριτικὸς, ποὺ θὰ ἐφантаζόταν τὸν ποιητὴ συντονισμένον μὲ τὴ μάζα τῶν ἀνθρώπων, ταυτισμένον μὲ τὴν κοινὴ συνείδηση, ἐπιεικῆ, ἐνθαρρυντικόν, πολὺ σκεπτικιστὴν ὥστε νὰ θέλει νὰ διδάξῃ ἢ νὰ διορθώσῃ, πολὺ ἀνθρωπιστὴν ὥστε νὰ θέλει νὰ εἰρωνευθεῖ! Ὅλ' αὐτὰ θέλω νὰ συγκεντρώσω, λέγοντας «καταφατικός». Δὲν ἔρχεται ἀντίξοος ὁ Καβάφης, οὔτε ἀντίθετος μὲ κανένα· ὅμως κάθε διακωμώδηση προϋποθέτει πάντα μιὰν ἀντίθεση, καὶ μάλιστα μιὰν ὑπεροχή! Τὸν ἀνθρώπο εἶναι ἀδύνατο νὰ εἰρωνευθῆ ὁ Καβάφης. Δὲ βρίσκει καμμιά βίαση. Καμμιά δικαιολογία.

Καμμιά δικαίωση. Ἐκ τῆς καμμιάς ἀποψη δὲν θὰ τοῦ τὸ συγχωροῦσεν ἢ συνείδησίς του νὰ εἰρωνευθεῖ ἐκείνους πού δὲν προκαλοῦν, ἀλλὰ πάσχουν, ἐκείνους πού δὲν διαλαλοῦν, ἀλλὰ παλεύουν, — παλεύουν μὲ τοὺς ἄλλους, μὲ τὰ πάθη τους, μὲ τὶς φαντασίους τους, μὲ τὶς ἀπιστίους, τοὺς δισταγμούς.

Ἡ «Ἰουβενάλειος» λοιπὸν *σάτιρα* — πού, ἐκτὸς ἀπ' ὅλα τὰ παραπάνω, προϋποθέτει καὶ μιὰν ἀδιατάρακτη αἰσιοδοξία, — ἀπὸ τὰ ποιήματα τοῦ Καβάφη ἀποκλείεται ἐντελῶς.

Ἀλλὰ καὶ ἡ εἰρωνεία φαίνεται ἀσυμβίβαστη πρὸς μέγα μέρος τοῦ ἔργου του, καὶ συγκεκριμένα πρὸς πολλὰ ἀπὸ τὰ ποιήματα, πού ὁ κ. Γιοφύλλης βάζει στὴν ὁμίλια του. Εἶναι ἀπαράδεκτο, εἶναι ἀδύνατο νὰ βρισκεται εἰρωνεία, εἰρωνεία συνειδητή, *δόλος*, στὸ «Ἕνας Γέρος» (σ. 174), στὴν «Ἀρρώστεια τοῦ Κλείτου» (σ. 177), στὸ «Περιμένοντας τοὺς Βαρβάρους» (σ. 178), στὸ «Ἀπὸ τὴν σχολὴν τοῦ περὶ ὠνύμου φιλοσόφου» (σ. 181).

Ἐπιμένω σ' αὐτό, ὅχι μόνον ἀπὸ λόγους ἐσωτερικῆς ἐμβαθύνσεως, ὅπως οἱ προηγούμενοι, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ λόγους ποιητικῆς μορφῆς. Ἐννοῶ τοῦτο, ὅτι ἡ εἰρωνεία εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν *ἀνάλυση*, πού καὶ στὰ τέσσαρα αὐτὰ ποιήματα κάνει ὁ ποιητής. (Αὐτὸ εἶναι φαινόμενο καθαρὰ μορφικό). Ἡ εἰρωνεία εἶναι σύνθεση. Ἀντικειμενισμός, ἐξωτερικὸ φαινόμενο, *πρᾶξις*. Δὲν εἰσδύει ὁ σατιρικὸς ποιητὴς μέσα στὴν ψυχὴ τῶν προσώπων του, — καὶ τοῦτο, ἅ! τοῦτο γιατί πάντα θὰ εὑρίσκει μιὰ δικαίωση γι' αὐτοὺς καὶ μιὰ συγγνώμη... Ὁ σατιρικὸς ποιητὴς προτιμᾷ νὰ παρουσιάσει τύπους συγκροτημένους, *πρᾶξις* ἔτοιμες, γιατί ἄλλοιῶς χάνεται ὁ σκοπὸς του... Λοιπὸν τὸ ξαναλέω, καὶ μοῦ φαίνεται ἀναμφισβήτητο, ὅτι, ὅπου ἀντικρῶμε *ἀνάλυση*, ἐκεῖ πρέπει ν' ἀποκλείσωμε καὶ τὴν *σάτιρα*, καὶ τὴν *εἰρωνεία*. Λίγο πιὸ κάτω, θὰ προσπαθῆσω νὰ τὸ ἐπαληθεύσω καὶ ἀντιστρόφως.

— Δὲν ὑπάρχει λοιπὸν καθόλου, πούθενά, εἰρωνεία στοὺς στίχους τοῦ Καβάφη;

Ὀλιγότερη πάντα ἀπ' ὅσο νομίζει κανεὶς. Σύμφωνα μ' ὅσα εἶπαμε πρὶν, ὁ Καβάφη εἰρωνεύεται ἐκείνους, μόνον ἐκείνους πού ἔρχονται μόνονι τους ἀντίθετοι πρὸς τὴν κοινὴ συνείδηση, πού κομπάζουν μόνονι τους γιὰ τὴν ὑπεροχὴ τους, ἐπὶ τέλος ἐκείνους πού ἀκριβῶς εἶναι ἔτοιμοι νὰ εἰρωνευθοῦν τοὺς ἄλλους. Αὐτούς, ἀποκλειστικά. Ἀπὸ τὰ ποιήματα πού παραθέτει ὁ κ. Γιοφύλλης, μόνον δυὸ ἐκπληρώ-

νον αὐτὸν τὸν ὄρο: ὁ «Βυζαντινὸς ἄρχων ἐξόριστος στι-
χουργῶν» (σ. 175) καὶ ὁ περίφημος «Φιλέλλην». (σ. 182).
Κ' ἐδῶ, πάλι, ἡ εἰρωνεία φαίνεται καὶ στὴ μορφή: δὲν ὑ-
πάρχει ἀνάλυση ἐδῶ, ἀλλὰ σύνθεση. Δὲν μιλεῖ ὁ ποιητής:
μιλεῖ ὁ βυζαντινὸς ἐξόριστος, μιλεῖ ὁ Φιλέλλην. Ἄς προ-
σθέσωμε καὶ τὸ «Ἐν δήμῳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας», (σ. 177)
ποῦ εἶναι τὸ ἴδιο, ἀπὸ ἀποψη μορφῆς.

Ἐδῶ ὅμως χρωστῶ νὰ σημειώσω μιὰν ἐξαίρεση, καὶ
μάλιστα δυὸ ἐξαιρέσεις. Ἄλλ' εἶναι αὐτὲς ἀκριβῶς οἱ δυὸ ἢ
τρεῖς ὅλες ἐξαιρέσεις, ποῦ ὑπάρχουν στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη,
ποῦ καὶ ἄλλοτε τις ἐσημείωσα μὲ ἄλλην εὐκαιρία, καὶ ὅπου
ἡ μορφή, — ἀναλυτική, — δὲν συμβιβάζεται μὲ τὸ νόημα,
ἐκ προθέσεως εἰρωνικό. Αὐτὲς οἱ ἐξαιρέσεις εἶναι ὁ «Ἡγε-
μῶν ἐκ Δυτικῆς Λιβύης» (σ. 183) καὶ ὁ ἀποτυχημένος ἀρμα-
τοδρόμος τῆς σ. 180. — Εἶναι, πάντα, ἐξαιρέσεις.

Ἐκτὸς τῶν γενικῶν γραμμῶν καὶ τῆς μορφῆς, θὰ ἐπρό-
σθετα καὶ ὅτι γνώρισμα εἰρωνικῆς προθέσεως εἶναι σ' ἓνα
ποίημα καὶ ἡ γλῶσσα. Εἶναι μιὰ γλωσσικῶς πολὺ ψυχολο-
γημένη παρατήρηση, ποῦ κάνει ὁ κ. Α. Πάλλης στὴ συν-
ομιλία του μὲ τὸν Μωρεᾶς (ὑπάρχει στὰ «Κούφια Καρύ-
δια») ὅτι γιὰ τὴν εἰρωνεία προσφέρεται ἀμέσως ἡ καθα-
ρεύουσα, καὶ μὲ τρόπο ἴσως ἀναντικατάστατο. Καὶ πολὺ
φυσικά: γιὰ τὴ Σάτιρα, ποῦ ἔχει καὶ βία καὶ πάθος καὶ
σκοπὸ, προχειρότερη ἔρχεται ἡ δημοτικὴ: γιὰ τὴν Εἰρωνεία
ὅμως, ποῦ εἶναι ἀριστοκρατικώτερη καὶ ποῦ δὲ θέλει ἀνα-
φανδὸν νὰ «προσβάλει», ἡ καθαρῆ, — ἡ ἐπίσημη, ἡ
πομπικὴ γλῶσσα — εἶναι σὰ μιὰν ἀσπίδα, σὰ μιὰ προσω-
πίδα: θέλει ν' ἀπατήσῃ, φαινομενικά, ὅτι τάχα τὰ πράγ-
ματα εἶναι, βέβαια, τόσο σπουδαῖα, ὅσο τὰ φαντάζεται ὁ
σατιριζόμενος: αὐτὴ εἶναι ἡ σημασία τῆς καθαρῆ, γιὰ
τι τὸ νόημα τὸ πραγματικὸ τὸ ἐννοεῖ μόνον ἓνας τρί-
τος: Εἰρωνεία δὲν ὑπάρχει χωρὶς τρίτους, χωρὶς ἀκροατές.
Ὁ σατιριζόμενος ἀπομένει στὴν πλάνη του, κι' ἡ καθαρῆ-
ουσα αὐτὸ σκοπεύει.

Ἄλλὰ στὸ ἔργο τοῦ Καβάφη δὲν ὑπάρχει ρητὴ καὶ
ἀνεξαίρετη ἐφορμογὴ αὐτοῦ τοῦ κανόνος. Λεῖπει ἕξαφνα
καὶ ἀπὸ τοὺς «Πρέσβεις ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια» (σ. 179)
καὶ ἀπὸ τὸν «Φιλέλληνα», ὅπου θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπάρχει. Τὸ
συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἀσφαλτο γνώρι-
σμα γιὰ τὴ σάτιρα τοῦ Καβάφη. Θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ μι-
λήσωμε γιὰ τὸ «ῥφος», — ἓνα ῥφος ὅμως ποῦ γίνεται, συχνά,
μὲ τὴν ἀνάμιξη τῶν δυὸ γλωσσῶν, τῆς καθαρῆ καὶ
τῆς δημοτικῆς. Ἄλλὰ κι' αὐτὸ ποικίλλει κ' εἶναι γνώρισμα

κάθε φορά διαφορετικό, κ' ἔξ ἄλλου τόσο ἀμφίβολο, τόσο ὑποκειμενικό!

— Μιλῆσαμε γιὰ τὴν σάτιρα καὶ γιὰ τὴν εἰρωνεία. Χιοῦμορ ἔχει ὁ Καβάφης; Δὲν ἠμπορῶ κ' ἐδῶ νὰ συμφωνήσω στὴν ἐκλογή τῆς λέξεως, παρὰ κατὰ προσέγγιση. Καθὼς εἶπα καὶ στὴν ἀρχή, πιστεύω πὼς ἡ ποίηση τοῦ Καβάφη ἔχει κυριώτατα χαρακτῆρα καταφατικό· κ' ἔτσι, θὰ προτιμοῦσα, καὶ πάλι κατὰ προσέγγιση, — γιὰτὶ ὁ ὄρος πρέπει νὰ ἐλαφρωθεῖ ἀπ' ὅλη τὴν τραγικὴ ἐπισημότητά του, — νὰ ἔβλεπα τὴ λέξη οἶκτος.

Ζωηρότατος ἐκδηλώνεται αὐτὸς ὁ οἶκτος καὶ ἐντελῶς ἄδολος στὸ «Ἔνας Γέρος» πού ἡ θέση του εἶναι ὀλότελα ξένη πρὸς σατιρικά ποιήματα· ἐλαφρότερος σιὴ «Σχολὴ τοῦ περιωνύμου φιλοσόφου» κ' ἐλαφρότατος, μόλις αἰσθητὸς στὴν «Ἀρρώστια τοῦ Κλείτου». Οἱ δυὸ βέβαια τελευταῖες τῆς γραμμῆς — ποιὸς τίς ἐκφράζει; ὁ ποιητής; ἡ ὑποσυνειδητὴ ἀμφιβολία τῆς αἰγύπτιας θεραπαινίδας; δὲν φαίνεται καθαρὰ — εἶναι γραμμένες μὲ χιοῦμορ. Ὅμως ὀλίγα τέτοια σημεῖα καθαρὰ, διαυγῆ, ὑπάρχουν μέσα στὸ ἔργο τοῦ ποιητοῦ.

— Στὸ τέλος, συμπτωματικά, ἄς ἐξετάσωμε τὰ ἀποσπάσματα πού ἀπομένουν. Σ' αὐτά, ὁ κ. Γιοφύλλης ἄς μοῦ ἐπιτρέψει νὰ νομίζω ὅτι παρεξηγεῖ. Αὐτά, πιστεύω νὰ εἶναι ξένα πρὸς κάθε ἔννοια κωμικοῦ, ἀλλὰ καὶ οἶκτου.

Γὸ «Περιμένοντις τοὺς Βαρβάρους» πρῶτα-πρῶτα — Εργάφηκαν καὶ εἰπώθησαν πολλὰ ἀπὸ πολλοὺς γιὰ τὸν διάφανο, τὸν μεγαλόπρεπο, τὸν κλασσικὸ συμβολισμό τῶν «Βαρβάρων», ὥστε εἶναι ὀδύνατο ὁ κ. Γιοφύλλης νὰ μὴ τᾶχει διαβάσει, ἢ νὰ μὴ τᾶχει προσέξει. Φαίνεται ὅμως ὅτι διαφωνεῖ. Προτιμᾷ νὰ βλέπει τὸ ποίημα μ' ἕναν σμικρυντικὸ φακό. «Ἄπραγοι, δειλοὶ καὶ γελοῖοι, λέγει, προσμένουν ὄλοι, ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα ὡς τὸν τελευταῖο ὑπῆκό του νᾶρθουν οἱ βάρβαροι νὰ τοὺς καταχτήσουν». — Ὁ κ. Γιοφύλλης πρῶτα-πρῶτα, πηδᾷ ἀμέσως τρεῖς ἔννοιες, πού ἔχουν μεγάλην ἀπόσταση ἀνάμεσόν τους: ὁ ἄπραγος ἀπέχει ἀπὸ τὸν δειλό, κί ὁ ἄπραγος ἀπέχει ἀπὸ τὸν γελοῖο! Ἔπειτα, ἄς παραδεχθοῦμε καὶ τοῦτο. Ἄλλὰ ἕως ἐδῶ δὲν ἔξαντιλεῖται, παρὰ ἕνα μέρος τοῦ νοήματος· μὰ ἐκτείνεται ὕστερα πολὺ μακρότερα!... Ὁ κ. Γιοφύλλης, χωρὶς περιφράσεις, θαρρῶ πὼς ἔχει ἄδικο.

Μὲ τὸν ἴδιο σμικρυντικὸ, μικρόψυχο φακὸ παρατηρεῖ ὁ κ. Γιοφύλλης καὶ τὸ ποίημα «Στὸ διπλανὸ τραπέζι». Ἐδῶ ἡ παρεξήγηση μοῦ φαίνεται ἐντονώτερη. Καταντᾷ νὰ

μοιάζει για μομφή ἐναντίον τοῦ Καβάφη, νὰ τὸν ὑποπτευθεῖ κανεὶς ἄξιο γιὰ τέτοιες πρόστυχες κοινοτοπίες.— Ἐνας νέος πὺ κρύβει τάχα τὰ χρόνια του, κ' ἕνας ἄλλος, σύγχρονός του, πὺ τ' ἀποκαλύπτει ; Καὶ τόσο μόνο ; καὶ τίποτ' ἄλλο ; τίποτα πιὸ πολὺ ; Ὁχι, θαρρῶ πὺς κ' ἐδῶ ὁ κ. Γιοφύλλης παρασύρεται ἀπὸ τὴ κεκτημένη ταχύτητα. Ἄν ἔχει τὸ ποίημα μιὰν ἰδέα, κ' ἂν δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ σύγκριση μνημονικοῦ, μιὰ μνήμη αἰσθητοποιημένη πάνω σ' ἕνα παρόμοιο φαινόμενο, — σπάνια τάχα συμβαίνει τοῦτο στὴ ζωὴ ; — ἕνας ρεμβασμός, μιὰ ἀχαλίνωτη ψευδαίσθηση, — τότε θέλει, χωρὶς ἄλλο, νὰ συμβολίσει τὴν αἰωνιότητα τοῦ ὑλικοῦ κάλλους, τὴν ἀναξωογόνησή του, τὴ διατήρησή του, τὴν ἀναγέννησή του καὶ τὴν ἀπαραμείωτη διάρκειά του, τὴν ὥρα πὺ τριγύρω του οἱ φθαρτοὶ ἄνθρωποι, οἱ φθαρτοὶ φορεῖς του ἢ οἱ φθαρτοὶ θεατὲς του, τὸ παράδωσαν πιά στοὺς νεωτέρους, κ' αὐτοὶ δὲν ἔχουν καμμιά σχέση μ' αὐτό . . .

Ὀλίγα λόγια ἀκόμη καὶ γιὰ τὸ ὑπόλοιπο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ « Ὠραῖα λουλούδια κ' ἄσπρα » . . . Μόνος του ἐδῶ ὁ κ. Γιοφύλλης λέει τὸ ποίημα τραγικό, ὅπως εἶναι. Καὶ ὁμως προσθέτει : ὁ Καβάφης « ἀνακατεύει μ' ἕναν εἰρωνικὸ τρόπο τὸ αἶσθημα μὲ τὰ πιὸ πρόστυχα παζάρια. »

Τίποτε ! Ὁ κ. Γιοφύλλης καλὰ ἐχαρακτήρισε τὸ ποίημα τραγικό. Εἶναι τόσο ἔντονος ὁ τραγικός του πόνος, πὺ καμμιά ἄλλη λεπτομέρεια δὲν ἔπρεπε νὰ προσεχτεῖ, ν' ἀπομονωθεῖ ὅλες εἶναι παρεκβατικές, ὑποτελεῖς, καθόλου ἀνεξάρτητες. Σπανίως ὁ Καβάφης ἔγραψε σὲ τόσο θρηνώδη τόνο, πὺ τὸν ἐπιτείνει μάλιστα ἢ δυνατὴ τομὴ τοῦ κάθε στίχου κ' ὁ ὀξύτονος συχνὸς τονισμός. — Μιὰ συνείδηση χαμένη μέσα σ' ἕναν κοσμοπολιτισμό· ἕνα ἀνθρώπινο πλάσμα ἐξευτελισμένο ἀπ' τὴν πρόωρη φτώχεια· μόλις θαμποβλέπει στὸν κόσμον κάτ' ἕλεει προπάντων νὰ ζήσει, νὰ τραφεῖ, νὰ συντηρηθεῖ . . . τὰ ἐμπορεύεται ὅλα . . . ἔχει ἕνα ἀπεγνωσμένο ἀκαταλόγιστο . . .

« Ὁ « ἄλλος » ἦταν ψεύτης, παλιόπαιδο σωστό·
 μιὰ φορεσιά μονάχα τοῦ εἶχε κάμει, καὶ
 μὲ τὸ στανιὸ καὶ τούτην, μὲ χίλια παρακάλια » .

• Ν' ἀρκεσθῆ σὲ μιὰν εἰρωνεία ἀπλῶς, ἀπέναντι στοῖ φριχτότερο κατάντημα τοῦ ἀνθρώπου ; ἀπέναντι στὴν ἐξευτέλιση τῶν πραγμάτων ἐκείνων, πὺ γιὰ τὴν ποίηση τοῦ Καβάφης εἶναι τὰ πιὸ ἱερά, τὰ πιὸ περίλαμπρα ; ὦ, μὰ θὰ

ἦταν πολὺ λίγο ! πολὺ λίγο ! Καὶ δὲν θὰ προσπαθήσω νὰ συνεχίσω τὴν ἀπόδειξη μὲ ἀναλύσεις καὶ συλλογισμούς. Θὰ παραθέσω μόνο τὴ συνέχεια τοῦ ποιήματος, γιατί, γιὰ τὶς δυνάμεις μου, θεωρῶ ἀδύνατη κάθε ἐξήγηση, κάθε ἀνάπτυξη τοῦ πρωτοτύπου. Θὰ πῶ μόνο ὅτι βρῖσκεται ἐδῶ ἀπαραμίλλα ἀποκρυσταλλωμένη ἢ πιὸ τρυφερή, ἢ πιὸ λυρική, ἢ πιὸ σύνθετη, ἢ πιὸ ἀνθρώπινη αἴσθηση τοῦ πόνου· ἐκεῖνος ὁ ἐλάχιστων τόνος τοῦ μοιρολογιοῦ· τὰ σιγαλὰ δάκρυα, ἢ πιὸ βαθειά, ἢ πιὸ ὀλοκληρωτικὴ εἰσχώρηση τοῦ πένθους μέσα στὴν καρδιά, ἢ πιὸ ἀκέραια αἴσθηση τοῦ θανάτου συνδεδεμένου μὲ τὴν ὑλική, κ' ὄχι τὴ μεταφυσικὴ ζωή, — ἀντίκρου στὴν ἀπερίγραπτη συγγνώμη τοῦ νεκροῦ, πὺν κοίτεται μέσα στὸ χριστιανικὸ φέρετρο :

«Μὰ τώρα πὰ δὲν θέλει μῆτε τὲς φορεσιές,
καὶ μῆτε διόλου τὰ μεταξωτὰ μαντήλια,
καὶ μῆτε εἴκοσι λίρες, καὶ μῆτε εἴκοσι γρόσια.

Τὴν Κυριακὴ τὸν θάψαν, σιτὲς δέκα τὸ πρῶτ'
Τὴν Κυριακὴ τὸν θάψαν: πάει ἑβδομάς σχεδόν.

Στὴν πτωχικὴ του κάσα τοῦ ἔβαλε λουλούδια,
ὠραῖα λουλούδια κι ἄσπρα ὡς ταίριαζαν πολὺ
στὴν ἔμορφιά του καὶ σιτὰ εἴκοσι δυὸ του χρόνια.

Ὅταν τὸ βράδυ ἐπῆγεν — ἔτυχε μὰ δουλειά,
μὰ ἀνάγκη τοῦ ψωμοῦ του — σιτὸ καφενεῖον ὅπου
ἐπήγαιναν μαζί: μαχαῖρι στὴν καρδιά του
τὸ μαῦρο καφενεῖο ὅπου ἐπήγαιναν μαζί.»

ΤΕΛΛΟΣ ΑΓΡΑΣ